

Utdrag ur artikeln ”Kvinnor och kvinnlighet i äldre litteratur” av Ann Öhrberg (Litteraturbanken 2022)

Hon [kvinnan] är ofattlig, emedan hennes själ är rudimentär; hon tänker med magen, levern och livmodern. Hennes omdömen äro dikterade av intressen och passioner, av hunger och könsdrift; hon gör slutledningar efter väderleken och månskiftena.

(August Strindberg, *En blå bok I*)

August Strindberg är en av giganterna i svensk litteratur och är fortfarande en av de i hög grad lästa författarna. Här ger han uttryck för en mycket problematisk syn på kvinnor. Kvinnan har, förstår vi, en undermålig tankeförmåga, eftersom hon styrs av drifter, känsla och kropp. Hur ska då detta citat förstås? Kan [En blå bok](#) läsas av dagens läsare med någon form av behållning? Måste vi ta avstånd från Strindbergs verk? Svaret på den sista frågan är givetvis ett nej. Strindbergs verk är inte heller de enda som innehåller denna form av nedsättande utsagor om kvinnor. Men om vi skall kunna förstå texter som dessa behöver de situeras i ett historiskt sammanhang. Insikter om de praktiker och tankar i samtiden, eller andra litterära texter som ekar i Strindbergs verk, gör att vi kan tolka och ta oss förbi det som är stötande. Här gäller det emellertid att gå en etisk balansgång: mellan å ena sidan att inte moralisera, och å den andra att inte relativisera åsikter som dessa.

[...]

Litteraturen ingår i den väv av medier som är med och skapar vår förståelse av omvärlden och oss själva. Frida Beckman konstaterar i en artikel om hur litteratur kan förstås ur ett makt- och genusperspektiv: ”Litteraturen är med och skapar, stärker och utmanar vår förståelse av oss själva och världen.” (Beckman 2020, s. 154.) Till det kan tilläggas: litteraturen ger oss därmed unika inblickar i vår egen historia och våra minnen. Genom att reflektera över vad som skapade, och skapades av ett *då* kan vi också förstå vår egen position i historien och världen. Och i denna förståelse av vad det innebär att vara en socialt interagerande, tänkande, kännande och kulturellt skapande människa är kön centralt.

De skiften som synen på kön har genomgått i historien är komplexa; viktigt är att de formas av relationer mellan synen på såväl kvinnor och kvinnlighet som män och manlighet. En annan aspekt är att kön som kategori inte helt kan avskiljas från social position, etnicitet, sexuell identitet, ålder etc. I det följande kommer dock tyngdpunkten att ligga på synen på kvinnan. Med undantag av Strindberg hämtas exemplen dessutom främst från äldre tid (perioden före 1850), eftersom uppfattningar om kön kan te sig särskilt främmande i äldre tider, till exempel när det gäller synen på kroppen.

Sverige var fram till 1900-talet på många sätt genomsyrat av kristna uppfattningar och de sociala och könsliga hierarkierna var annorlunda. Kvinnan ansågs på många sätt underlägsen mannen under många århundraden, en uppfattning som fortfarande till viss del ekar idag. Kvinnans lägre ställning var något som legitimerades via – inte sällan sammanflätat – tankestoff hämtat från religion, filosofi och vetenskap och i Sverige avspeglades det under den största delen av perioden före 1900 i en ojämlik lagstiftning, brist på formellt politiskt inflytande och i att kvinnor inte hade tillgång till högre utbildning. Men samtidigt betydde detta inte att kvinnan alltid sågs som intellektuellt underlägsen mannen i äldre tid, eller beskrevs pejorativt, som hos Strindberg. Kvinnor och de egenskaper som kodades som kvinnliga har i litterära sammanhang också skildrats positivt och både kvinnliga som manliga författare har intresserat sig för kvinnans natur och position i samhället med syfte att skapa förändringar. I äldre tid pågick en ständig debatt i olika sammanhang (akademiska, kyrkliga, den på 1700-talet framväxande pressen etc.) om kvinnan, hennes natur, intellektuella förmågor, den kvinnliga kroppen och kvinnans plats i samhällets hierarkier. Den ständigt böljande debatten om kvinnan rörde olika aspekter som gäller kropp och själ. Var kvinnan överhuvudtaget en människa? Vad var hennes kall? Hur kände hon? Hade hon en avancerad intellektuell förmåga? Förutom att tas upp i universitetens dissertationer, teologiska texter, filosofiska traktater, handböcker i uppförande eller vetenskapliga texter, så ekade debatten i litteraturen. Debatten tog ofta plats i poetisk, eller fikionaliserad form: inom ramen för det som idag ses som skön litteratur.

Ett känt exempel är Hedvig Charlotta Nordenflychts [”Fruentimrets Försvar, Emot J. J. Rousseau Medborgare I Geneve”](#) (1761), ett av de mer radikalt emancipatoriska verken i den svenska litteraturen. Denna imponerande filosofiska lärodikt skrevs som ett genmäle mot filosofen [Jean-Jacques Rousseau](#) som hade hävdat att kvinnor inte var kapabla att skapa verk av något värde på grund av sin natur. Nordenflychts rungande svar är skrivet på klingande alexandriner, där versmått och storslagna metaforer underbygger verkets höga ambitioner och plädering:

Naturen får då skuld, och blod och hjerta del
I det, som blott har grund i fostrings-sättets fel.
Man täpper ådran til uti en Springe-källa,
Och undrar se’n derpå at ådran ej vil quälla [rinna].
Man snärjer Örnens fot, dess vingar sönderslår,
Förviter honom se’n at han ej Solen når.
Så bindes Kjönets [kvinnornas] drift af fostrings-sätt och vana,
At kämpas med hvaran på dumhets trånga bana
Och som en prydnad dra okunnighetens ok,
Ty det är quinnans skymf at vara lärd och klok.
(Samlade skrifter 3:1, s. 55)

Inget, argumenterar Nordenflycht här, visar att kvinnan på något sätt är intellektuellt underlägsen mannen. Genom den snärjda örns metafor skapas indignation över de begränsningar kvinnor utsätts för.

[...]

Ett kardinalargument som används av Nordenflycht är den religiöst grundade tanken på att anden/själen inte har något kön (fr. *l'âme n'a point de sexe*), vilket utgår från den kristna tanken att kroppen – könet – lämnas bakom människan i mötet med Gud, men också från tidigare franska emancipatoriska författare. Inför Gud är vi enbart själ, inte kön. Det här argumentet ekar hos Nordenflycht, men är förstås enbart giltigt i en för-sekular tid. Ett annat effektivt argument inverterar tanken på kvinnlig svaghet: om nu kvinnan är så svag behöver hon stärkas genom god utbildning.

Men det fanns också andra inställningar till varför kvinnan behövde fostras och inte sällan är det den kvinnliga läsaren som tas upp till behandling. [Olof Dalins](#) tidskrift [Then Swänska Argus](#) (1732–1734) utgör ett av de första svenska exemplen på journalistisk sakprosa och i *Argus*, liksom i andra lättsamt skrivna tidskrifter från tiden, målas kvinnor och kvinnlighet upp. Läsekretsen bestod till stor del av kvinnliga läsare och i dessa tidskrifter tilltalas den kvinnliga läsare samtidigt som hon skrivs fram. För mycket, eller felaktig, läsning kunde emellertid vara skadligt för kvinnor, framhölls i *Argus*:

I medlertid will jag intet, at Läsningen skall giöra Ehr [fruntimren]
Philosophiska och Pedantiska: Sådant står illa hos en Karl, och
dubbelt wärre hos ett Fruentimmer, ty lifligheten bör wara
Qwinnokönets kännetekn; Men Edra Tankar och Ord måste wara så
otwugne, at de icke en en gång ha lucht af Studier.

(Then Swänska Argus för 1733:L)

Men även den lättsamma läsningen kunde förstöra den kvinnliga läsaren. I ett annat nummer målar Dalin upp en skakande bild av ett äktenskap, där Lisa, med det talande efternamnet Husbonde, helt förstört sig genom alltför mycket läsning av franska romaner. Hon kan därmed varken skriva en begriplig svenska, eller förstå att hon inte har förmåga att blanda sig i ”publique affairer”, dvs. politiska ting. ([Dalín, Then Swänska Argus, \[1733\]:I:XLIII](#), s. 327). Här visas hur den lätttröliga kvinnan genom läsning kan underbygga sin benägenhet för överdriven konsumtion, flärd och fåfänga.

Den här föreställningen om den lättörliga, instabila kvinnliga dispositionen kunde finna stöd i dåtidens medicinska diskurs som hade rötter i antiken, inte minst i humoralpatologin, läran om de fyra vätskeelementen som reglerar människan. Kvinnan sågs här som mer vätskerik, blötare och kallare än mannen, och därmed var hon var lättörlig och gränslös på grund av de vätskor som svallade. Detta till skillnad från den torra, heta mannen, vars torra läggning lämpade honom för intellektuella ting och gjorde att han kunde kontrollera sig. (Laqueur 1994, s. 43 ff.) Intressant nog återfinns indirekt denna tanke i det inledande Strindberg-citatet. Kvinnan påverkas av väder och månskiften, månen som skapar tidvattenskillnaden kan – sägs det indirekt – påverka den blöta kvinnan. Även Aristoteles återupplästs i äldre tid som en medicinsk-filosofisk auktoritet när det gällde kvinnan. När det gällde fortplantningen ansåg Aristoteles att mannen bidrog med form (själen), kvinnan med materia. Kvinnan är en ofullständig man, hävdar han, en tanke som också förs fram av den inflytelserika läkaren Galenos, men han argumenterar helt utifrån fysik. Det kvinnliga könsorganet är ett inverterat manligt, och däri ligger kvinnans ofullkomlighet. (Laqueur 1994, s. 39 f.)

Den aspekt som inte berörs i det inledande Strindbergscitatet är religionen. I äldre litteratur finns ofta en kristen-religiös klangbotten och det kan ibland finnas skäl att reflektera över vilken kvinna som gestaltas i litterära sammanhang: den inre som vetter åt Gud, eller den yttre som vetter åt världen? En stor del av den litteratur som lästes i det äldre Sverige ingick dessutom i en kristen kanon: det rör sig om Bibeln, psalmböcker, tryckta predikosamlingar och inte minst katekesen. I den sistnämnda beskrevs kvinnans plats i världen. Här återfinns även av den hierarkiska ordning som bland annat beskrivs i Paulus brev till efesierna där kvinnan skall vara underdånig mannen:

Hustruna vare sina män underdåniga / såsom Herrenom. Ty mannen är hustruns hufvud: såsom ock Kristus är församlingens hufvud; och han är ock sin kropps hälsa. Såsom nu församlingen är underdånig Christo/ så skola ock hustruna uti allting vara sina män underdåniga.

[*\(Biblia, Det är All den Heliga Skrift På Swensko, 1703, S. Pauli Bref til the Epheser, 5:22–24\)*](#)

Successivt kom föreställningarna om kvinnans natur och ställning att förändras när vetenskap ersatte religion som normerande. Det skapade såväl möjligheter som nya begränsningar när kön knöts fastare till biologisk essens. Kvinnan blev sin kropp. Även kvinnans ställning i det tidiga 1800-talet är en viktig kontext för litteraturen. Fortfarande hade kvinnor inskränkt arvs- och äganderätt samt politiskt inflytande.

[...]